

LÉNÁRT ANDRÁS

„Az én huszadik századom”*

Az interjúzás hívei, az *oral history* művelői némi megnyugvással fogadhatták, hogy Losonczi Ágnes, a hazai szociológia egyik meghatározó alakja legújabb kötetét interjúk elemzésének szentelte (noha – részletezés hiányában – nehezen értelmezhető a szerző következő megjegyzése: „...ez a kutatás – és a könyv – a szociológiai kérdés alapmódszerét alkalmazta, és nem a történészeknél alkalmazott »oral history« eszközt, sem pedig a pszichológiai mélyinterjút” – 20.) Mint több helyütt is írja, az adatok összesítése során túl sok információ veszett el: a személyes élmények és egyéni értékítéletek magával ragadó színességét az általánosító következtetések sehogyan sem adták vissza.

Losonczi magasra tette a mércét: személyes sorsok bemutatásával átfogó képet akart adni Magyarországon 20. századi történetéről. A kutatás menetét és módszereit ismertető összefoglalásából kiderül, hogy két, hasonló jellegű, ugyanabban a belső pesti kerületben készült felmérés anyaga került a könyvbe. Az első interjúsorozatot 1993 és 1995 között vették fel helyi vállalkozókkal, a másodikat 1995 és 1999 között a kerületben élő családokkal – mindkét esetben reprezentativitásra törekedve. Az eredeti tervekkel ellentétben a szerző letett a kvantitatív feldolgozásról: „Amikor a besorolások pontossága érdekében újraolvastam az interjúkat, szembesítve a táblákkal, elemzésekkel, egyértelművé vált, hogy ha az empirikus feldolgozás mellett maradok, a legérdekesebb vallomások eredeti szövegétől, egyedi stílusától és személyességétől fosztom meg mind magamat, mind az olvasót. Ezért lett az interjú a kutatás magalapozó dokumentuma.” (310.) Az ilyen típusú megnyilatkozások nagy elégedettséggel töltik el az *oral history*hoz vonzódó kutatókat, azonban

* LOSONCZI Ágnes: *Sorsba fordult történelem*. Holnap Kiadó, Budapest, 2005. 329 p.

jelen esetben felmerül a kérdés: a kutatás menetéhez képest nem későn született-e a felismerés? A kérdőíves módszert kiegészítő mélyinterjú technika alkalmazásának módját nem részletezi a szerző, így az olvasónak az a képzete támad, hogy az interjúkészítők a kérdőív kitöltése után a megadott témákról beszélgettek valamennyit az érintett emberekkel, de ennek gyakorlati jellemzőiről keveset tudunk meg. Az eredeti cél feltehetően az volt, hogy a statisztikai kategorizálást egy-egy érdekes és tanulságos történet élvezhetőbbé tegye. Az elbeszélések viszont annyira jól sikerültek, hogy a szerző ezekre akarta építeni az elemzését, ám ez ebben a formában csak töredékesen sikerülhetett.

Mint az *oral history*-feldolgozások többségénél, sajnos itt is elsikkad az interjúkészítők szerepe. A leendő szociológusok először interjúkészítőként szoktak bedolgozni valamilyen kutatásba. A kutatásvezetők nem csekély kockázatvállalással bízzák zöldfülűekre azoknak a forrásoknak a „gyártását”, amelyekből a továbbiakban dolgozni fognak. Idővel az interjúkészítők is elemezhetnek, de ez már nyilvánvalóan magasabb szintet jelent a tudományos hierarchiában. Pedig jó forrás nélkül semmire nem mennek, vagy könnyen téves következtetéseket vonhatnak le a kutatók, hiszen a forrás-előállításnak a kutatás során kulcsszerepe van, az interjú minősége alapjaiban meghatározza a feldolgozást. Egy elrontott felvétel akár örökre meghiúsíthatja a forrás létrejöttét. Losonci Ágnes minden munkatársáról tiszteletre méltóan emlékezik meg, az interjúkészítők tevékenységét méltatva kiemeli beleértő képességüket és érzékenységüket. A gond az, hogy az olvasó az interjúkat és bennük a kérdezőket – a nyilvánvaló terjedelmi korlátok mellett – a szövegszerkesztési elvek miatt sem láthatja. Ugyanígy a módszertani függelékben említett környezeti elemzések, a részt vevő megfigyelés és a fényképfelvételek is kimaradtak a könyvből. (Azon ritka esetek egyikében, amikor az interjúkészítő is „szóhoz jut”, rögtön sugalmazó kérdéssel találkozunk: „Ezt a németek csinálták, úgy-e [sic!], a németek?” – kérdezi az interjú készítője, ahogy szembesül a munkaszolgálatos sorssal – 87.) Szerintem, ha az elbeszéléseket mint önálló létjogosultságú történeti-szociológiai forrásokat valóban komolyan vesszük, akkor kiemelt figyelmet kell szentelnünk a forrás előállításának minden körülményére, és ezeket célszerű ismertetni is. A kötetből nem derül ki például, hogy az egyes interjúkat kik és mikor, hány alkalommal és hol készítették. Persze mindennek abban az esetben volna igazán értelme, ha az eredeti szövegekből többet olvashatnánk, és így mélyebben megismerhetnénk az interjúalanyokat.

Losonci azonban tudatosan más módszerrel élt. A kutatás folyamán fellépő módszertani bizonytalanságát nagyon szimpatikusan megvalló

szerző számos elemzési típust áttanulmányozva a következő megállapításra jutott: „A sokféle kínálat ellenére mégis a legegyszerűbb módszert választottam: se a dekonstrukció, se a narratívaelemzés, de még az oly mutatós szövegelemző kvantifikálás matematikailag impozáns eredményei se vittek arra, hogy megváljak az eleven emberi szöveg, az érzelletes élőbeszéd élvezetétől.” (310.)

Az idegenkedés, különösen a szövegelemző kvantifikálástól, érthető; csak hogy nem kell azt hinnünk, hogy a fenti módszerek feltétlenül az élő szöveg eltüntetésében jeleskednek. Ráadásul a megszerkesztett interjú maga is elvesz az eredeti szöveg értékéből. Könnyebb olvashatósága révén segítheti a befogadást, viszont torzítása is tagadhatatlan, mivel az interjúalanyokról – a szóhasználatuk megváltoztatásával, gondolatfűzésük megszakításával stb. – más kép alakulhat ki az olvasóban. A könyvben szereplő szövegrészek éppen ezért nem tekinthetők élőbeszédnek, legfeljebb arra hasonlító, a szerző írásmódjától markánsan elütő jegyeket viselő „minikorpuszoknak”.

Véleményem szerint az *oral history* alkalmazásának egyik sarkalatos pontja a leírt interjúk kezelése. Legjobb az lenne, ha a szövegek egészét az olvasók elé lehetne tární, ami gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Kompromisszumos megoldás, hogy kevés, netán egy darab interjúval dolgozunk, és sokat idézünk az eredeti szövegből. Végül adódik a lehetőség, hogy a hipotéziseinket vagy a jellemzőnek vélt társadalmi folyamatokat és jelenségeket illusztrálандó vágunk be interjúrészeket. A szerző szemmel láthatóan ez utóbbi alkalmazást választotta, magára vállalva az *omnipotens narrátor* szerepét.

A könyv a bevezető részt követően a 20. század nagy csomópontjait veszi sorra a századfordulótól kezdve a legutóbbi rendszerváltásig. A fejezetek elején általában egy-egy történelmi esemény(sor)t és annak hétköznapi következményeit tárgyalja a szerző, sokszor keretes írásokkal érzékeltetve a korszak makroadatait vagy sajtóját. Ezt követően a kiválasztott interjúrészekkel mutatja be, hogy az egyes emberek és családok életében hogyan jelent meg és milyen következményekkel járt az esemény. A szövegek hosszúsága változó, sokszor nem éri el az egy oldal terjedelmet, időnként viszont több oldalt is kitölt. A beválogatott szövegrészek előtt és mögött hosszabb-rövidebb kommentár kap helyet, amelyben a szerző az interjúalanyra vonatkozó kiegészítő adatokkal látja el az olvasót; máshol rövid következtetéseket von le vagy más jelenségekkel állítja párhuzamba az adott elbeszélést. Ám az interjúrészek hiába magával ragadók, ha túl sok személyhez kötődnek, nehéz bennük eligazodni. Olyan töményen következnek egymás után, hogy a könyv közepénél egy-

szerűen telítik az olvasót. (Ez fokozottan jellemző az „Egy mondat” a *családi történelmekből* címet viselő alfejezetre, ahol a szerző tényleg egykét mondatban összegzi 24 család traumáját – 37–40.) Az interjúalanyok kontúrjai elmosódnak, a személyes történetek egy nagy problémagomolyaggá állnak össze. Emlékként megmarad az a hihetetlen gyötrelém és megaláztatás, amit a magyar családoknak el kellett viselniük a 20. század folyamán. Mélyebb, pláne általánosítható következtetéseket nehéz levonni a megismert részletekből, hiszen számos variáns létezik: a csapások egyeseket megedzettek, másokat viszont térdre kényszerítettek.

Be kell látnunk, hogy a legnagyobb mesélő maga a szerző. Különleges adottsággal éli bele magát minden történelmi és társadalmi helyzetbe. Az olvasónak az az érzése, mintha a történetészövés közben Losonczi Ágnes mindenki terhét egymaga vinné tovább. Olyan komplex a látása, hogy képes egyidejűleg megjeleníteni egymásnak ellentmondó igazságokat. A könyv valójában Losonczi traumáktól sötét meséje a 20. századról, s felszólítás a ma emberéhez: ismerd meg a másik baját is, mielőtt vagdalkozni kezdesz! Kérdés, hogy rajta kívül mi is képesek vagyunk erre. Elbeszélését sokszor irodalmi idézetekkel tarkítja, amelyek művészi tömörségükkel még kifejezőbben mutatnak meg valamilyen érzést, élethelyzetet, de emellett legalább annyira árulkodnak a (mindenkori) szerző irodalmi orientációjáról. (Az idézetek vagy az irodalmi utalások hol a mottóban, hol a főszövegben szerepelnek, például a következőktől: József Attila, Jorge Luis Borges, Kosztolányi Dezső, Rakovszky Zsuzsa, Pilinszky János, Vikár György, Heinrich Böll, Heltai Jenő.)

A könyvben végig érezhető erkölcsi emelkedettség, a sorsfordulók és a bonyolult döntési helyzetek irodalmi igényű leírása mellett a történelmi adatok inkább apropóul, az interjúk pedig háttérül szolgálnak. A lényeg – az én olvasatomban – a szörnyű 20. század tanulságokkal teli elmesélése. Az emelkedett hangvétel, a gondos mondatfűzés hasznosnak bizonyulhat a gondolatok átadásában, viszont sokszor megindokolatlan állításokhoz vezet.

„Jönnek – ha nem is sokan – az 1944-es német bevonuláskor azok, akiknek okuk volt a németek elől elrejtőzni: a számon tartott ellenzékiek közül. Budapestre menekülnek a vidéki zsidók közül azok, akik nem hitték el a Zsidó Tanácsnak, hogy Horthy megvédi őket, a deportálás csupán szövetségi segítség, dolgozni viszik őket a fejlett német hadiiparba. »Nem éri baj őket, ha engedelmesen, fegyelmezetten viselkednek« – mondták.” (52.)

A fenti idézetben van néhány, a könyvben visszatérő elem: a jelen idő használata a hatás kedvéért, az érzelmi telítettség a megfogalmazásban

és az általános, nem konkrét személyhez kötődő idézet. Losonczi sokszor nem tartja szükségesnek adatokkal vagy példákkal alátámasztani általános érvényű kijelentéseit, amelyek ettől még jó és találó meglátások lehetnek, csak éppen nem tudjuk meg, hogy mire alapozza őket – az esetek egy részében talán a saját személyes élményei segítenek.

A szociológus reprezentativitásra törekvő igényét a szerző nem adta fel. Sok esetben egy-egy társadalmi esemény a leírásánál – például a földosztás és a szövetkezetesítés kapcsán – megemlíti, hogy a mintából hány család tartozik az adott kategóriába, de mivel ezek inkább odavetett mondatok, nem igazán tudjuk, mit kezdjünk a kapott információval: a mintaválasztás nyomán szabad-e általánosítani az egész kerületre, né tán a városra, vagy csak pusztán tájékoztatásul szolgál, amit néhány lappal később valószínűleg úgyis elfelejtünk?

Végezetül említésre méltó még egy szociológiai probléma, nevezetesen a mintába került családok tipizálása. A *Rövid beavatás a feldolgozás műhelymunkájába* (30–36.) című fejezetben érdekes kísérletről számol be a szerző. Mivel sem „az ismert szociológiai kategóriák”, sem a „történelmi korszakolás mentén haladva” kapott „szociológiai csoportosítás alapján rendezett családtörténetek” nem bizonyultak kellően informatívnak és áttekinthetőnek, a szerző és munkatársai végül a „*családdinamikai szemléletű rendezés*”-ben vélték megtalálni a legszemléletesebb, grafikonon is megjeleníthető tipizálást. A kétdimenziós koordináta-rendszer függőleges tengelyén a mindenkori „társadalmi hierarchia lépcsői” – azaz felső, felső-közép, közép, alsó-közép, alsó – láthatók, a vízszintes tengely pedig a 20. század kronológiáját ábrázolja. A családok helyzetét e koordináták mentén egy vonalba rendezték, ahol a nagyapával kezdődő csík egy ponton az apába, majd a gyerekekbe ér, esetenként a sor a megkérdozett gyerekekkel zárul. Ez az ábrázolás így túlságosan sematikusra sikeredett. Az, amit itt „társadalmi hierarchia” néven *alsó*-tól *felső*ig húzódó ötosztatú skálán bemutatnak, a háború utáni hazai szociológia egyik fontos és bonyolult kérdéskörébe tartozik. A társadalmi rétegek meghatározása a számításba jövő sok tényező miatt nehezen megjeleníthető egy ilyen grafikonon. A családtagokat kizárólag a foglalkozásuk alapján helyezik el, miközben számos egyéb összetevő is befolyásolhatja a család állapotát-helyzetét. Azonkívül a vonal folytonos, nem tudjuk hol kezdődik és hol végződik egy-egy generáció. Az ábrázolhatóság érdekében csak az apai ágat lehet nyomon követni, mintha az anyai ág szerepe elhanyagolható lenne a családi sors alakulásában. Az oldalági rokonok és az ismeretségi háló felvázolása nyilván követhetlenné tette volna az ábrát, de ettől még ugyancsak nagy jelentőségű

lehet a családok életében. A család intézményének 100 év alatt bekövetkezett változása pedig végképp nem ábrázolható ilyen módon. Tehát a grafikonok csak egy lehetséges dimenzióját adják a családok generációkon átívelő társadalmi emelkedésének, illetve süllyedésének, a hiányzó szempontokat más módszerekkel kell bemutatni.

A szerzőnek – a kiváló problémafelvetések, a döntési helyzetek érzékelés leírása, a fejekben lévő ideológiai káosz és érték-inkonzisztenciák plasztikus megjelenítése dacára – nem sikerült megnyugtatóan kezelnie a kis és nagy látószögek léptékváltását, ezért a könyv inkább részleteiben, mint egészében nyújt maradandó élményt.